

IV BÖLMƏ. ABŞ HÖKUMƏTİNİN SİYASƏTİ VƏ İŞTİRAKİ

1. Xülasə

2. I Bölüm. Dini Demografiya

3. II Bölüm. Dini azadlığa dövlət diqqəti statusu

1. Hüquqi baza

2. Dövlət təcrübəsi

3. Xarici qüvvələr və qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən sui-istifadəsi

4. III Bölüm. Dini azadlığa ictimai diqqət statusu

5. IV Bölüm. ABŞ hökumətinin siyasəti və iştirakı

Xülasə

Konstitusiya dövlət və dinin ayrılması və bütün dinlərin bərabərliyini nəzərdə tutur. O, həmçinin, ictimai asayışı və ya ictimai mənəviyyatı pozmaması şərtilə insanların dini əqidələrini ifadə etmək və dini mərasimlərin yerinə yetirmək hüququnu müdafiə edir. Qanun hökumətə dini fəaliyyətlərə müdaxilə etməyi qadağan edir, lakin həmçinin hökumətin və vətəndaşların "dini ekstremizm" və "radikalizm" ilə mübarizə üçün məsuliyyət daşıdıqlarını da bildirilir." Qanunda qeyd edilir ki, dini təşkilatlar irqi, milli, dini və ya sosial ədavətə səbəb olurlarsa, "insan ləyaqətini alçaldan" bir şəkildə insanları dinlərini dəyişməyə məcbur edirlərsə, və ya dünyəvi təhsilə mane olurlarsa hökumət onları buraxa bilər. Gəncə Şəhər İcra Komitəsinin o zamankı rəhbərinə iyul hücumundan sonra, təhlükəsizlik qüvvələri beş nəfəri qətlə yetirdi və hökumətin ən azı Müsəlman birliyi hərəkatının bir neçə üzvünün cəlb olunduğu Şıə "ekstremist konspirasiyasının" bir hissəsi olduğu 60-dan artıq insanı həbs etdi. Yerli insan hüquqları müdafiə qrupları və digərləri hökumətin dini fəallara fiziki zorakılıq tətbiq etməyə, həbs eməyə və həbsxanaya salmaqdə davam etdiyini bildiriblər. Xəbər verildiyi kimi, hökumət 2017-ci ildə 80 nəfərə nisbətən ilin sonunda 68 dini fəalı həbsxanaya salmışdır.

Hökumət orqanları sanksiyalaşdırılmamış dini iclaslarının keçirilməsinə görə bir çox insanı məsuliyyətə cəlb edib, cərimələyib və ya xəbərdar edib. Dini qrupların məlumatına görə, hökumət dini ibadətlərini pozaraq və iştirakçıları cərimələyərək "qeyri-ənənəvi" hesab etdiyi azlıq təşkil edən dini qrupları qeydiyyata almaqdan imtina etməyə və ya qeydiyyatlarını gecikdirməyə davam etmişdir. Əvvəllər qeydiyyatdan keçmiş, lakin dövlət orqanlarının təkrar qeydiyyatdan keçməsini tələb etdiyi qruplar bunu etməkdə maneələrlə üzləşməyə davam edirlər. Hakimiyət bu qruplardan bəzilərinə sərbəst hərəkət etməyə icazə verib, lakin digərləri öz etiqadlarını həyata keçirmək cəhdlərində çətinliklər barədə məlumat veriblər. Hökumət dini materialların idxalına, yayılmasına və satışına nəzarət etməyə davam etdi. Məhkəmələr dini materialların icazəsiz satışına və ya yayılmasına görə bir çox şəxsləri cərimə ediblər, buna baxmayaraq bəzi şəxslər cərimələrinin apellyasiya qaydasında ləğv edilməsinə nail olmuşurlar. Hökumət dini düzümlülüyü təşviq etmək və dini ekstremizm hesab etdiyinə qarşı mübarizə aparmaq məqsədilə bütün ölkə üzrə tədbirlərə sponsorluq etmişdir.

Dini məsələlər üzrə yerli ekspertlər və vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələri bəyan ediblər ki, cəmiyyətdə "ənənəvi" dini azlıqlara (yəni, ölkədə tarixən mövcud olanlara), o cümlədən yəhudilərə, rus pravoslav və katoliklərə qarşı tolerantlıq davam edir; lakin vətəndaşlar çox vaxt "qeyri-ənənəvi" (yəni, son onilliklərdə təşkil edilmiş) saydıqları qruplara şübhə və inamsızlıqla yanaşırlar.

ABŞ səfirliliyinin müvəqqəti işlər vəkili və əməkdaşları mütəmadi olaraq Dini Qurumlarla İş Üzrə Dövlət Komitəsinin (DQİDK) və digər hökumət rəsmiləri ilə görüşmüş və israrla hökuməti dini icmaların qeydiyyatı prosesi ilə bağlı uzunmüddətli məsələləri həll etməyə və yenidən qeydiyyatdan keçmə tələblərini yerinə yetirməkdə hələ də çətinliklərlə üzləşən dini qruplarla rəftarı yaxşılaşdırmağa çağırmışlar. Müvəqqəti işlər vəkili və səfirliliyin əməkdaşları məmurları Konstitusiyada nəzərdə tutulduğu kimi alternativ xidmət istəyən Yehovanın Şahidlərinin hərbi xidmətdən yayınmaqla bağlı cinayət təqibinə qarşı çıxmayağa çağırıldı. Səfirliliyin müvəqqəti işlər vəkili və əməkdaşları həmçinin dini liderlərlə və qeyri-hökumət təşkilatlarının (QHT) nümayəndələri ilə dini materialların qeydiyyata alınmasına və gətirilməsinə maneələr üzrə müzakirələri davam etdirmişlər. Müvəqqəti işlər vəkili və səfirliliyin nümayəndələri hökumət və cəmiyyəti dini düzümlülüyü və razılığı dəstəkləmək üçün açıq şəkildə çağırıldılar.

I Bölüm. Dini Demografiya

ABŞ hökuməti ümumi əhalinin 10 milyon olduğunu təxmin edir (2018-ci ilin iyul ayının qiymətləndirilməsi). DQİDK-dan 2011-ci il üçün olan məlumatlara əsasən, əhalinin 96 faizi müsəlmandır, bunun da təxminən 65 faizi şəər və 35 faizi sünnilərdir. Birlikdə əhalinin qalan 4 faizini təşkil edən qruplara Rus pravoslav kilsəsi, Gürcü pravoslav kilsəsi, Erməni Apostol kilsəsi, Yeddinci günün adventistləri, Molokanlar, Roma Katolik Kilsəsi, digər xristianlar, o cümlədən Yevangelist xristianları və Yehovanın Şahidləri, yəhudilər və bahaistlər də daxildir. Digər qruplara Krişna şüuru Beynəlxalq Cəmiyyəti və heç bir dinə etiqad etməyənlər daxildir.

Xristianlar əsasən Bakıda və digər şəhərlərdə yaşayırlar. Bakıda təxminən 15 000-dən 20 000-dək yəhudü yaşayır, həmçinin bütün ölkə üzrə kiçik icmalar da mövcuddur.

II Bölüm. Dini azadlığa dövlət diqqəti statusu

Hüquqi baza

Konstitusiya dövlətin və dinin bölünməsini və inancından asılı olmayaraq bütün dinlərin və bütün insanların bərabərliyini nəzərdə tutur. O, insanların fərdi qaydada və ya başqları ilə birlikdə hər hansı bir dinə etiqad etmək və ya heç bir dinə etiqad etməmək və dini inancları ifadə etmək və yaymaq hüququ da daxil olmaqla, dini azadlığı qoruyur. O, həmçinin ictimai asayışı və ya ictimai mənəviyyatı pozmamaq şərtlədə dini ayınların yerinə yetirilməsi üçün azadlığı təmin edir. Konstitusiya bəyan edir ki, heç kəsdən dini əqidəsinə etiqad etmək tələb oluna bilməz nə də onlara görə təqib oluna bilməz; qanun dini etiqadın zorla ifadəsini və ya nümayiş etdirilməsini qadağan edir.

Qanun tələb edir ki, ölkənin hüquqi Məcəlləsində "assosiasiylar" adlandırılan və dini qrupları, icmaları və dini etiqadların ayrı-ayrı cəmiyyətlərini əhatə edən dini təşkilatlar DQİDK vasitəsilə hökumətdə qeydiyyatdan keçsinlər. DQİDK qeydiyyat prosesini idarə edir və dini qrupun fəaliyyətini dayandırmaq üçün məhkəməyə müraciət edə bilər. Dini icmanın qeydiyyatı onun bəyanatında göstərildiyi kimi, icmanın olduğu fiziki yerə bağlıdır. Sonrakı yerdəyişməsi və ya digər yerlərə genişləndirilməsi təkrar qeydiyyatdan keçməyi tələb edir. Qeydiyyat dini təşkilata iclaslar keçirmək, bank hesabı aparmaq, əmlaklı icarəyə götürmək, hüquqi şəxs kimi çıxış etmək və dövlətdən vəsait almaq imkanı verir.

Qeydiyyatdan keçmək üçün dini təşkilat DQİDK-yə ən azı 50 üzvü tərəfindən imzalanmış notariat qaydasında təsdiq edilmiş ərizə, nizamnamə və təsis sənədləri, təşkilat təsisçilərinin adları, təşkilatın hüquqi ünvani və bank rekvizitlərini təqdim etməlidir.

Qanuna əsasən, hökumət 30 gün ərzində qeydiyyatdan keçməyə dair ərizə barədə qərar qəbul etməlidir, lakin hökumətin vaxtında hərəkət etməməsi ilə bağlı heç bir konkret tədbir yoxdur. Dini təşkilatın hərəkətləri, məqsədləri və ya dini doktrinası Konstitusiyaya və ya digər qanunlara zidd olduqda hökumət orqanları qeydiyyatdan imtina edə bilər. Təşkilatın Nizamnaməsi və digər təsis sənədləri qanuna zidd olduqda və ya təqdim olunmuş məlumat yanlış olduqda hökumət orqanları həmçinin qeydiyyatdan imtina edə bilərlər. Dini qruplar qeydiyyatdan imtina ilə bağlı məhkəmələrə appelyasiya şikayəti verə bilərlər.

Qafqaz Müsəlman Şurası (QMŞ) DQİDK tərəfindən təşkilat kimi qeydiyyatdan keçirilmişdir və mütəmadi olaraq ibadətlərə dair monitoring apararaq və Məkkəyə həcc mərasimləri təşkil etməklə qeydiyyatdan keçmiş İslam təşkilatlarının fəaliyyətlərinə, o cümlədən İslam ibadətinə rəhbərlik etmək üçün ruhanilərin hazırlanması və təyin edilməsinə nəzarət edir. Müsəlman icmaları DQİDK-yə qeydiyyat ərizəsi təqdim etməmişdən əvvəl QMŞ-dən təsdiq məktubu almalıdır.

Qanun qeydə alınmamış dini qrupların cərimə və ya həbs cəzası ilə cəzalandırılan fəaliyyətini qadağan edir.

Qanun hökumətin hər hansı bir şəxs və ya qrupun dini fəaliyyətinə müdaxilə etməyini qadağan etsə də, şübhəli ekstremist və ya digər qanunsuz fəaliyyət üçün istisnalar var. Qanunda deyilir ki, dövlət orqanları və vətəndaşlar "dini ekstremizm" və "radikalizm" ilə mübarizə aparmaq üçün cəzaların təyin edilməsində qanunun digər cinayət, inzibati və mülki müdəələlərinə istinad edən hüquq və vəzifələrə malikdirlər. Qanun dini ekstremizmi dini nifrət, dini radikalizm (öz dini inanclarının müstəsnalığına inam kimi təsvir olunur) və ya dini fanatizmlə (öz dini inanclarının hər hansı bir tənqidini istisna edən kimi təsvir olunur) əsaslandırılmış davranış kimi müəyyən edir. Qanuna görə, bu cür davranışa insanın hər hansı konkret dinə mənsub olmağa və ya müəyyən dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur edilməsi daxildir. Bura, həmçinin, dünyəvi xarakteri və ya qanunsuz silahlı qruplar və ya ittifaqların yaradılması və ya onlara qoşulması, habelə terror fəaliyyətində iştirakı da daxil olmaqla, ölkə hökumətinin konstitusiya quruluşunun zorakılıqla dəyişdirilməsinə yönəlmüş fəaliyyət də daxildir. Qanun konstitusiya quruluşunun dəyişdirilməsinə və ya dini nifrət, radikalizm və ya fanatizm əsasında ölkənin ərazi bütövlüyünün pozulmasına yönəlmüş hərəkətləri 15 ildən ömürlük azadlıqdan məhrum etməyə qədər cəzalandırır.

Qanun həmçinin dini təşkilatların öz təsis məqsədlərinə zidd hərəkət etdikləri; irqi, milli, dini və ya sosial ədavətə səbəb olduqları; yaxud insan ləyaqətini alçaldan və ya "insanlığa məhəbbət, filantropiya və xeyirxahlıq" kimi hamı tərəfindən qəbul edilmiş bəşəriyyət prinsiplərinə zidd olan şəkildə öz dinlərini qəbul etdirdikləri hallar da daxil olmaqla, buraxıla biləcəyi halları müəyyən edir. Buraxılma üçün digər əslaslara isə dünyəvi təhsilə mane olma və ya üzvlərin və ya digər şəxslərin öz əmlaklarını təşkilata verməyə sövq edilmələri daxildir.

Qanun qeydə alınmış dini qruplar tərəfindən dəvət olunmuş əcnəbilərə dini ibadətlər aparmağa icazə verir, lakin xaricdə İslam təhsili almış vətəndaşlara QMŞ-nin xüsusi icazəsini almadan dini mərasimlər aparmağı qadağan edir. Qanunun pozulmasına görə cəzalara bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum edilmə və ya 1 000 manatdan (590 ABŞ dolları) 5 000 manatadək (2900 ABŞ dolları) cərimə daxildir. Hökumət və Müqəddəs Taxt arasında uzun müddət davam edən razılaşma əcnəbilərə katolik ayınları aparmağa icazə verir.

Qanun dini rəmzlərin və şüarlarının istifadəsini ibadət yerlərinə qədər məhdudlaşdırır.

Qanuna görə, DQİDK qanuni idxal, satış və paylama üçün bütün dini ədəbiyyatı nəzərdən keçirir və təsdiq edir. Dini ədəbiyyatın qeyri-qanuni istehsalı, yayılması və ya idxalına görə verilən cəzaya 5 000 manatdan 7 000 manatadək (2 900-dən 4 100 dollaradək) və ya ilk hüquqpozmalara görə iki ilədək azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalar, habelə 7 000 manatdan 9 000 manatadək (4 100-dən 5 300 dollara qədər) cərimələr və ya sonrakı hüquqpozmalara görə iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə daxil ola bilər. Dövlət və ya özəl ibtidai və ya orta məktəblərin tədris proqramlarında ayrıca dini komponent yoxdur, lakin şagirdlər qeydiyyatdan keçmiş

müəssisələrdə məktəbdən kənar dini təhsil ala bilərlər. Tələbələr ali təhsil müəssisələrində din üzrə kurslarda iştirak edə bilərlər, həmçinin QMŞ xaricdə bəzi dini kurslarda təlim keçmək üçün dəsponsorluq edir. İstər milli, istərsə də xarici hökumətlərin dəstəyi ilə ölkənin hüdudlarından kənarda dövlət tərəfindən dəstəklənən dini təhsildə iştirak etmək istəyən şəxslər DQİDK-dan ya da Təhsil Nazirliyindən icazə almalı və ya qeydiyyatdan keçməlidirlər. Əgər xaricdə dini təhsil milli və ya xarici hökumətlər tərəfindən dəstəklənmirsə, fiziki şəxslərdən hökumət orqanlarından ilkin icazə almaq tələb olunmur. Hökumət icazəsi olmadan xaricdə xarici dövlət tərəfindən dəstəklənən və ya özəl təşkilatlar tərəfindən maliyyələşdirilən dini təhsil alan şəxslərə rəsmi dini vəzifələr tutmağa, ölkəyə qayıtdıqdan sonra vəz etməyə və ya moizə oxumağa icazə verilmir.

Konstitusiya hərbi xidmət şəxsi əqidəyə zidd olan "bəzi hallarda" alternativ xidmətə yol versə də, dini əsaslar da daxil olmaqla, alternativ xidmətə icazə verən qanunvericilik yoxdur və hərbi xidmətdən imtina iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya məcburi çağırışla Cinayət Məcəlləsi ilə cəzalandırılır.

Qanunda nəzərdə tutulur ki, hökumət terror aksiyalarında iştirak edən, dini ekstremist aksiyalarda iştirak edən, dini təhsil almaq adı altında xaricdə hərbi hazırlıq keçən, Qanunun bundan sonra müəyyənləşdirmədiyi "düşməncəsinə" dini doktrinaları təbliğ edən və ya dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi adı altında xarici ölkədə dini münaqişələrdə iştirak edən şəxsləri vətəndaşlıqdan məhrum edə bilər.

Konstitusiyaya əsasən, qanun "din xadimlərinin" seçkilərdə iştirakını məhdudlaşdırıbilər və qanunverici orqanlara seçkilərdə iştirak etməsini qadağan edir. Qanuna görə, siyasi partiyalar dini fəaliyyətlə məşğul ola bilməzler. Qanun "dini məmurlar"ı müəyyən etmir. Qanun dini liderlərə eyni zamanda hər hansı dövlət vəzifəsində və dini rəhbərlik vəzifəsində xidmət göstərməyi qadağan edir. O, siyasi məqsədlərlə dini obyektlərdən istifadə olunmasını qadağan edir.

Konstitusiya "insan ləyaqətinə alçaldan və humanizm prinsiplərinə zidd olan dinlərin təbliğatının yayılmasını", həmçinin dini ədavəti qızışdırın "təbliğat"ı qadağan edir. Qanun həmçinin şəxslərə qarşı dini əqidəyə əsaslanan hədə-qorxu və ya təhqiramız ifadələri qadağan edir.

Qanun əcnəbilərin prozelitizmini qadağan edir, lakin vətəndaşlara bunu qadağan etmir. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən yeridilən prozelitizm hallarında, qanun bir ildən iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza müəyyən edir.

Ölkə Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Paktın iştirakçısıdır.

Dövlət təcrübəsi

İyul ayında bir sakin Gəncə şəhərinin o vaxtkı Merinə hücum etdi və onu yaraladı, sonra isə daha bir yerli basqınçı yerli hakimiyyət orqanlarına qarşı bununla bağlı nümayiş

zamanı iki polisi ölümcül bıçaqladı. Bu hadisələrə cavab olaraq təhlükəsizlik qüvvələri Gəncə, Şəmkir, Sumqayıt və Bakı şəhərlərində əməliyyatlar keçirmiş, nəticədə 60-dan çox insan həbs edilmiş və beş nəfər həlak olmuşdur. Hökumət bəyan etmişdir ki, bu şəxslər ölkənin sabitliyini pozmaq üçün Şiə müsəlman "ekstremist konspirasiyasının" bir hissəsi olublar və öldürülənlər həbsə müqavimət göstəriblər. Müsəlman Birliyi Hərəkatı və vətəndaş cəmiyyətinin digər fəalları baş verən hadisələrlə bağlı hökumətin hekayəsinə etiraz edərək, təhlükəsizlik qüvvələrinin öldürdüyü beş nəfərin həbsə müqavimət göstərmədiyini və təhlükəsizlik qüvvələrinin onlara qarşı yönəldiyini bəyan ediblər.

Aprelin 30-da Müsəlman Birliyi Hərəkatının həbsdə olan sədr müavini Abbas Hüseynovun ailə üzvləri bildiriblər ki, bundan bir neçə gün əvvəl Hüseynov həbsxana rəhbərliyi tərəfindən amansızcasına döyülüb və təcridxanada üç gün müddətinə zəncirlənmiş saxlanılıb. Sonradan o, həbsxananın həyətində dəmir dirəyinə zəncirlənmiş və mayın 10-da səhərdən gecəyə qədər pis havanın təsirinə məruz qalmışdır. Bu, KİV və hüquq müdafiəçilərinin 2017-ci ilin avqustunda Hüseynovun eyni həbsxanada işgəncələrə məruz qalması ilə bağlı iddialarından sonra baş vermişdir. Hakimiyyət bu iddiaları təkzib etmişdir.

Hakimiyyət, iddia etdiyi kimi, dini və siyasi ideologiyani qarışdırıran Müsəlman Birliyi Hərəkatı kimi İslam qrupları ilə bağlı şəxsləri tutub həbsdə saxlamağa davam edirdi. Həmin şəxslərə qarşı ittihamlara narkotiklərin saxlanması, dini nifrətin qızışdırılması, terrorizm və dövlət çevrilişinə cəhd daxil idi. İnsan hüquqları müdafiəçiləri bəyan etmişdirler ki, ittihamlar bəhanə idi, həbs qətimkanları isə İslam qruplaşmalarının siyasi fəaliyyətinin qarşısını almaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycanda siyasi məhbusların Vahid Siyahısı üzrə işçi qrupunun və digər QHT-lərin topladığı məlumatə görə, ilin sonunda həbsdə saxlanılan dini fəalların təxminini sayı 2017-ci ildəki 80 nəfərlə müqayisədə 68 nəfər təşkil etmişdir.

Fevralın 13-də Bakının Qaradağ rayon məhkəməsi Müsəlman Birliyi Hərəkatının lideri Taleh Bağırzadənin 20 il müddətinə kamerasında Quranın və elektron daşıyıcılarında dini musiqi saxladığına görə iki ay yarım əlavə etmişdir.

Martın 6-da Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsi Müsəlman Birliyi Hərəkatının fəali Əhsən Nuruzadəni narkotik maddələrin saxlanmasında təqsirli bilib, onu yeddi il müddətinə azadlıqdan məhrum etmişdir. Aprelin 8-də Bakı Apellyasiya Məhkəməsi hökmü qüvvədə saxlamışdır. Nuruzadə və vətəndaş cəmiyyətinin digər nümayəndələri hakimiyyət orqanlarının onu hökuməti təngid etdiyinə və Müsəlman Birliyi Hərəkatının həbsdə olan rəhbərliyini açıq şəkildə dəstəklədiyinə görə təqib etdiklərini bildirmişlər.

İyulun 14-də Bakı Ağır Cinayətlər üzrə Məhkəməsi Müsəlman Birliyi Hərəkatının üzvləri Əbülfəz Bünyadov və Elxan İsgəndərovu dini nifrət və terrorizmin qızışdırılmasında ittiham edərək onları müvafiq olaraq 15 və 14 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmişdir. Sentyabrın 26-da Bakı Apellyasiya Məhkəməsi hökmü qüvvədə saxlamışdır. Fəallar bildirmişlər ki, məhkəmə onları 2015-ci ildə Nardaran kəndində Taleh Bağırzadə,

Abbas Hüseynov və Müsəlman Birliyi Hərəkatının 16 digər üzvünə qarşı polis əməliyyatı zamanı Müsəlman Birliyi hərəkatı ilə əlaqələrinə görə mühakimə etmişdir.

Martın 1-də Ali Məhkəmə Müsəlman Birliyi Hərəkatının lideri Taleh Bağırzadənin, həmçinin Abbas Hüseynovun və digər 16 nəfərin Nardaranda 2015-ci ildə dövlət çevrilişinin ehtimal olunan planlaşdırılmasını pozmaq məqsədilə aparılan polis reydi ilə bağlı ittihamlar üzrə apellyasiya şikayətini rədd etmişdir. İnsan hüquqları müdafiəçiləri bildirmişlər ki, hökumət orqanları ölkədə İslam siyasi feallığının yayılmasının qarşısını almaq üçün əməliyyat və sonrakı kütłəvi həbslər keçirməyi əmr etmişdir. Aprelin 4-də Bakı Apellyasiya Məhkəməsi analoji iş üzrə "Müsəlman Birliyi" hərəkatının daha 12 üzvünə qarşı 2017-ci ilin dekabrında çıxarılmış hökmü qüvvədə saxlamışdır. İnsan hüquqları müdafiəçiləri bildirmişlər ki, hökumət İslam siyasi müxalifətinin ölkədə yayılmasının qarşısını almaq üçün bu işlərə dair bütün ittihamları saxtalaşdırılmışdır.

Fevralın 13-də Ali Məhkəmə Masallı rayon Məhkəməsi və Şirvan Appelyasiya Məhkəməsinin ilahiyyatçı Sərdar Babayevi ölkədən kənarda İslam dininin öyrənilməsindən sonra *Namaz* ibadətini (dini dualar) apardığına görə üç il müddətinə azadlıqdan məhrum edən hökmlərini saxlamışdır. O, bu qanuna görə ittiham olunan yeganə insan idi. Babayevin həbsindən sonra parlament QMŞ-yə, özü də əvvəlcədən onu Masallıda imam təyin etmiş və bütün üzvləri Azərbaycandan kənarda dini təhsil almış orqana konkret şəxslərə qarşı qanun tələblərindən imtina etməyə imkan verən qanun qəbul etmişdir.

Dekabrin 20-də Xəzər rayon Məhkəməsi Telman Şirəliyevi həbsxana kamerasında guya silah saxladığına görə əlavə beş ay və 18 gün müddətinə azadlıqdan məhrumetmə hökmünü çıxarmışdır. Prokurorlar yeni ittihamı məktəbli qızların hicab geyməsinə qadağa qoyulmasına etiraz etdiyinə görə altı illik həbs müddətinin bitməsinə bir neçə gün qalmış irəli sürdülər. İnsan hüquqları müdafiəçiləri yeni ittihamın Şirəliyevin azadlığa buraxılmasına mane olmaq üçün hakimiyyət tərəfindən uydurulduğunu bildiriblər.

Yehovanın şahidləri bildiriblər ki, Konstitusiya ilə tələb olunmasına baxmayaraq, hökumət dini və ya digər etiqadlara görə hərbi xidmətdən imtina edən şəxslərə alternativ hərbi xidmət təklif etməkdən imtina etməyə davam edir. İyulun 6-da Bərdə rayon Məhkəməsi Yehovanın Şahidi Emil Mehdiyevi hərbi xidmətdən yayınmaqdə təqsirli bilib və onu bir il müddətinə şərti məhkum etmişdir. Sentyabrın 6-da Ağdam rayon Məhkəməsi Yehovanın şahidi Vahid Əbilovu eyni ittiham üzrə təqsirli bilib, həmçinin onu bir il müddətinə şərti məhkum etmişdir.

Yehovanın şahidləri məlumat vermişdir ki, yanvar ayında 10 polis Lənkəranda Yehovanın Şahidlərinin bir neçə ailəsinin toplaşlığı evə hücum etmişdir. Yehovanın Şahidlərinin sözlərinə görə, polis yığıncağın təbiətinə görə dini olduğunu düşünürdü, amma əslində bu, sosial yığıncaq idi. Polis evi axtarıb, şəxsi ədəbiyyatı götürmüştür, iştirak edənlərdən ifadə almışdır. Hakimiyyət kişilərdən ifadə vermək üçün polis məntəqəsinə gəlməyi tələb etmiş, qadınların ifadələrini isə evlərində almışdır.

Aprelin 5-də hakimiyyət orta məktəbdə hicab taxmaq qadağasının ləğv olunması üçün 2012-ci ildə etiraz aksiyasında iştirak etmiş və altı illik həbs müddətini tamamlamış üç nəfəri - **Tərlan Ağadadaşov, Rövşən Allahverdiyev və İlham Hətəmovu** azad etmişdir. Mayın 24-də hakimiyyət Davud Kərimov və Elşad Rzayevi eyni etiraz aksiyasında iştirakına görə əfv etmiş və azad etmişdir.

Hökumətin qeyri-ənənəvi hesab etdiyi qeydiyyatdan keçməmiş müsəlman və qeyri-müsəlman dini qrupları hakimiyyət orqanlarının onların fəaliyyətinə mane olmağa və onları təqib və cəzalara məruz qoymağa davam etdiyini bildirmişdirlər. Bəzi Protestant liderləri onların açıq ibadət aparmaları və ya yeni üzvləri cəlb etmək üçün yerlərini reklam edə bilmələri üçün hüquqi qeydiyyat əldə etməyin qeyri-mümkünlüyü barədə məlumat vermişlər. Qeydiyyatdan keçməmiş evdə fəaliyyət göstərən kilsələrin liderləri hökumətin arzuolunmaz diqqətindən qaçınmaq üçün fəaliyyətlərini gizli saxladıqlarını bildirməyə davam etmişdirlər.

Yanvarın 17-də Bakının Sabunçu rayonunda polis və DQİDK əməkdaşları Ruhiyyə Mehdiyevanın mağazasında axtarış aparmış, icazəsiz 400 dini kitab götürmüşlər. Fevralın 1-də Sabunçu rayon Məhkəməsi Mehdiyevanı icazəsiz dini materialların yayılmasında təqsirli bilərək, onu 2000 manat (\$1200) cərimə edib.

Yanvarın 28-də Gəncə polisi qeydiyyatdan keçməyən Şərqi Əllinci Kilsədə ulduzun 100 üzvünün görüşü zamanı Ədalət Sarayıevin evində axtarış aparmışdır. Polis iştirakçıları dağlıtsa da, ittiham irəli sürməmişdir.

Çoxsaylı dini icmalar hələ də dövlət qeydiyyatı tələbləri ilə bağlı yerinə yetirilmə mümkünsüzlüyü barədə məlumatlar verməyə davam etmişlər. Zaqatalada və Bakıda Baptist icmaları da daxil olmaqla, bir çox qruplar hökumətin ən azı 50 üzvün qeydiyyata alınması tələbinin əsassız olmasından şikayətlənirdilər.

Bəzi dini icma liderləri də DQİDK-nın 2009-cu ilə qədər belə icmalar üçün qeydiyyat statusu tətbiq etmək siyasetini yalnız onların 2009-cu ilə qədər qeydiyyat formalarında qeyd olunan fiziki strukturları üçün davam etdiridiyi barədə məlumat vermişdirlər. DQİDK bu icmaların dini fəaliyyətlərinin 2009-cu ilə qədər qeydiyyat statusu ilə əhatə olunmayan yerlərdə qadağan edildiyini iddia etməyə davam etsə də, xahiş əsasında bəzən istishnalar etmişdir.

DQİDK 2009-cu ilə qədər qeydiyyat əsasında əvvəllər qeydiyyatdan keçmiş icmalara fəaliyyət göstərmələrinə icazə verən məktublar təqdim etməyə davam etdiyini bildirmişdir. Təkrar qeydiyyatdan keçə bilməyən dini icmaların bəziləri polisin əvvəlki qeydiyyatın sübutu kimi DQİDK məktublarını qəbul etmədiyini və yalnız cari olaraq DQİDK saytında qeydiyyatda olan icmalara fəaliyyət göstərməyə icazə verildiyini bildirmişlər.

Noyabrın 8-də DQİDK Yehovanın Şahidlərinin Bakı icmasını yenidən qeydiyyatdan keçirmişdir.

İl ərzində, DQİDK 90 dini icmanı qeydə almışdır, onlardan 86-sı müsəlman və dördü xristian idi. İlin sonuna qeydə alınmış icmaların ümumi sayı 909 olub, onlardan 32-si qeyri-müsəlman idi: 21 xristian, səkkiz yəhudü, iki Bəhai və bir Beynəlxalq Krişna şüru cəmiyyəti. DQİDK həmçinin 2250 məscid, 14 kilsə və yeddi sinaqoqun qeydiyyata alındığını bildirmişdir.

Martın 27-də Prezident İlham Əliyev DQİDK-nın tabeliyində olan yeni yaradılmış Mənəvi dəyərlərin təbliği fonduna (MDTF) 6,1 mln manat (\$3,59 mln) ayırmışdır. 2017-ci ilin oktyabr ayında yaradılmış MDTF, daha əvvəl yerli icmaların ianələri hesabına mövcud olan imamların və məscidin digər işçilərinin əmək haqqının ödənilməsini institutional şəkildə həyata keçirir. Nağdsız ödəniş vəzifədən asılı olaraq 200 manatdan 400 manatadək (\$120- \$ 240) dəyişirdi və MDTF ödənişlərə may ayında başlamışdır.

Fevralın 9-da Prezident Əliyev DQİDK nəzdində Azərbaycan İlahiyyat Institutunun yaradılması haqqında fərman vermişdir. Institut 1991-ci ildən DQİDK nəzdində fəaliyyət göstərən Bakı İslam Universitetini tədricən əvəz etməli idi. Ekspertlər bəyan etdilər ki, MDTF və İlahiyyat Institutunun yaradılması DQİDK-nin nüfuzunun azalması, ölkədə islam təhsili və praktikaya nəzarətin sərtləşdirilməsi deməkdir.

Fevral ayında DQİDK müsəlman ilahiyyatçısı Elşad Mirinin sehrdən istifadə və uşaq nigahı kimi İslamda guya heç bir teoloji əsaslara malik olmayan ideyalar və praktikaları sadalayan *İslamda mövcud olmayan şeylər* adlı kitabının nəşrini qadağan etdi. DQİDK bəyan etdi ki, kitab ölkədə dini sabitliyə mənfi təsir göstərə bilər və buna görə də dərc üçün uyğun deyil. Miri qadağaya qarşı məhkəmədə iddia qaldırdı və sentyabrın 18-də Bakı Məhkəməsi DQİDK xeyrinə qərar çıxararaq kitabı nəşrini qadağan etdi.

DQİDK bildirdi ki, ilin birinci yarısında o, 483 kitabdan 19-nun gətirilməsini və 104 kitabdan 22-sinin nəşr olunmasını qadağan etmişdir.

Yanvarın 31-də Konstitusiya Məhkəməsi Baptist pastoru Həmid Şabanova bildirmişdir ki, onun qeydə alınmamış Baptist icmasının Əliabad kəndində 2016-ci ildə yığışmasına görə 1500 manat (880 dollar) cərimə ilə bağlı apellyasiya şikayətinə baxılmayacaq. İnsan hüquqları müdafiəçiləri işdə qanun və prosesin məhkəmə tərəfindən gürcü dilindən tərcüməçinin təqdim edilməməsi və Şabanovdan oxuya bilmədiyi sənədlərin imzalanmasının tələb edilməsi kimi coxsayılı pozuntuların olduğunu bəyan etmişdirlər.

DQİDK öz internet saytında elan etmişdir ki, aprelin 23-də o, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və yerli polislə birgə əməliyyat zamanı Bakının Qaradağ rayonundakı ev məscidində axtarış aparmışdır. O, öz bəyanatında gənclərin icazəsiz yığıncaqda iştirakı ilə bağlı narahatlığını qeyd etmişdir.

Sentyabrın 17-də Dini Qurumlarla İş üzrə Regional Dövlət Komitəsinin əməkdaşları, Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinin gizli polis əməkdaşları və digər dövlət orqanlarının əməkdaşları Ağsuda Vüqar Məmmədovun evində axtarış aparmışdır. Məmurlar Məmmədovu və iki qonağı, Rauf Məcidovu və Qənbər Zeynalovu din məqsədləri üçün

görüşdüğünü müəyyən etmişdirlər. Buna görə məmurlar onları dini yiğincaqlar, yürüşlər və digər dini mərasimlərin keçirilməsi üzrə qanunvericiliyin pozulmasında ittihad ediblər. Sentyabrın 21-də Ağsu rayon məhkəməsinin hakimi Tahir İsmayılov hər üç nəfəri təqsirli şəxs kimi tanı'yıb. Məhkəmə Zeynalovu 2000 manat (1200 dollar), iki qonağı isə 1700 manat (1000 dollar) və 1500 manat (880 dollar) cərimə edib.

Avqustun 6-da Şəki rayon Məhkəməsi Səməd Əlixanovu dini ədəbiyyatı dövlət icazəsi olmadan satışa təklif etdiyi üçün 2000 manat (\$1200) cərimə etmişdir. Əlixanov öz cəriməsindən Şəki Apellyasiya Məhkəməsinə şikayət vermiş, lakin hakim Rafael Əliyev sentyabrın 4-də apellyasiya şikayətini təmin etməmişdir.

Martın 6-da Zaqatala Rayon Məhkəməsinin hakimi Arif İsmayılov fevralın 16-da Kar kəndində məsciddən kənarda satış üçün 19 dini-tarixi kitab və 16 broşür təklif etdiyinə görə Adil Zinkiyevi 1750 manat (\$1000) məbləğində cərimə etmişdir. İslam nəşrləri avar, rus və ərəb dillərdə idi, məcburi dövlət senzurasından keçməmişdir və Dövlət Komitəsinin lazımı etiketləri ilə təmin edilməmişdir. Zinkiyev cərimədən şikayət etmiş, lakin mayın 18-də Şəki Apellyasiya Məhkəməsinin hakimi Rafael Əliyev şikayəti təmin etməmişdir.

Aprelin 12-də Prezident Əliyev Bakıda yeni yolun tikintisi üçün 2017-ci ilin iyulunda hakimiyyət tərəfindən sökülmüş Hacı Cavad məscidinin əvəzinə inşa edilmiş eyni adlı məscidin açılışında iştirak etmişdir. Sökülmədən əvvəl müsəlman nümayəndələrinin bir qrupu uğursuz şəkildə hökumətin hərəkətlərinə mane olmağa cəhd etmişdir.

İyunun 11-də Prezident Əliyev Müsəlman icmalarının ehtiyacları üçün DQİDK-yə bir milyon manat (588 min dollar) və Rus Pravoslav Kilsəsinin Bakı Yeparxiyasının və dağ yəhudilərinin dini icmasının hər biri üçün 250 min manat (147 min dollar) məbləğində vəsaitin ayrılması barədə fərman imzalamışdır. Fərmanla həmçinin Avropa yəhudi icması, Alban-Udi icması və Bakı Katolik Kilsəsinin hər birinə 100 min manat (58 800 dollar) ayrılmışdır.

Xarici qüvvələr və qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən sui-istifadəsi

Hökumət Dağlıq Qarabağ regionuna nəzarəti həyata keçirmirdi. Bəzi dini qruplar və QHT-lər Dağlıq Qarabağın faktiki hakimiyyət orqanları tərəfindən dini fəaliyyətlərə qoyulan məhdudiyyətlərin davam etdiyini bildirmişdirlər, lakin ayrı-ayrı sui-istifadə halları üzrə məlumat əldə edilməmişdir.

Yehovanın şahidləri bildirmişdirlər ki, de-fakto hakimiyyət onlara regionda maneəsiz ibadət etməyə icazə vermiş, lakin dini qrup kimi qeydiyyatdan keçməklərinə, habelə dini və ya digər etiqadılara görə hərbi xidmətdən imtina etmək hüququna rədd cavabı vermişdir.

III Bölmə. Dini azadlığı ictimai diqqət statusu

İyulda Gəncənin o vaxtkı İcraiyyə Komitəsinin rəhbərinə hücumdan və ardınca iki polisin öldürülməsindən sonra hökumət tərəfindən idarə olunan kütləvi informasiya vasitəsi təhlükəsizlik qüvvələrinin əməliyyatlarının İslam ekstremizminin qarşısının alınması üçün zəruri olması bəyanatlarını dəstəkləyən məqalələr dərc etmişdir. Gəncədə baş verən hadisələr və dövlət KİV-lərində aparılan kampaniya sosial şəbəkələrdə bəzi istifadəçilərin hökumətin faktlar barədə verdiyi bəyanatların bu cinayətlərin dini radikallar deyil cinayətkarlar olduğunu bəyan edərək şübhə altına qoyan müzakirələrə təkan verdi. Digərləri isə dini ekstremizm təhlükəsinin real olduğunu və hökumət tərəfindən vətəndaş cəmiyyətinin yatırılması nəticəsində yaranmış boşluğu dolduracağını bildirmişdirlər.

Dini məsələlər üzrə yerli ekspertlər və vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələri bildirmişdirlər ki, ölkədə cəmiyyətin tarixi düzümlülüyü yəhudilər, rus pravoslav və katoliklər kimi ənənəvi dini azlıqlara münasibətdə davam edir, lakin bir çox insanlar baptistlər və Yehovanın Şahidləri kimi qeyri-ənənəvi sayılan qruplara şübhə və inamsızlıqla yanaşırlar.

IV Bölüm. ABŞ hökumətinin siyasəti və iştirakı

Müvəqqəti işlər vəkili və səfirliyin əməkdaşları məmurları Konstitusiyada nəzərdə tutulduğu kimi alternativ xidmət istəyən Yehovanın Şahidlərinin hərbi xidmətdən yayınmağa görə cinayət təqibinə qarşı çıxmaga çağırılmışdır. Onlar həmçinin din xadimlərinin həbsdə saxlanması və cərimələrindən narahat olduqlarını bildiriblər. Müvəqqəti işlər vəkili və səfirliyin əməkdaşları DQİDK, Xarici İşlər Nazirliyi və QMŞ-nin baş vəzifəli şəxsləri ilə görüşərək, Hökuməti din qruplarının qeydiyyatı və hökumətin dini icmalarla müraciəti prosesinə aid çoxdanki məsələləri nəzərdən keçirməyə, Yehovanın Şahidləri, Baptist icmaları və digər dini azlıqlar da daxil olmaqla, qeydiyyat tələblərini yerinə yetirməkdə çətinliklərlə üzləşməyə davam edən dini icmalarla rəftarı dəyişməyə çağırıblar.

Səfirliyin müvəqqəti işlər vəkili və əməkdaşları din azadlığı və qeydiyyat üçün maneələr üzrə məsələlərin müzakirələrini davam etdirmək məqsədilə mütəmadi olaraq xristian, müsəlman və yəhudi qruplarının liderləri və vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələri ilə görüşübllər.

Müvəqqəti işlər vəkili və səfirliyin nümayəndələri hökumət və ayrı-ayrı şəxsləri ölkənin dini düzümlülük tarixinə uyğun yaşamağa çağıraraq bir neçə ictimai bəyanat veriblər. İyun ayında müvəqqəti işlər vəkili Cənub şəhəri Masallıda ABŞ-ın sponsorluq etdiyi programlardan faydalanan yerli qadınlar üçün iftar süfrəsi açıb. Tədbirdə yerli hakimiyyət orqanlarının, DQİDK, QMŞ və digər orqanların nümayəndələri də iştirak ediblər. Müvəqqəti işlər vəkili dini azadlığın qorunub saxlanılmasında və möhkəmlənməsində qadınların mühüm rol oynadığı vurğulayan qeydlər etmişdir.